

LEVENDEL LÁSZLÓ:

Elfogultságom okairól

Elfogult vagyok Csoóri Sándorral? Bizonyára. Az lenne a nem természetes, ha nem az lennék. Ez azt jelenti, hogy nem ismerem hibáit? Dehogyan. Eppen ezért vagyok elfogult. Ha nem látnám hibáit, nem tudnám becsülni értékeit sem. Viszont, ha látom hibáit is, miért mondom magam elfogultnak? Szívesen visszakérdőznék: lehet-e egy embert ismerni, megítélni úgy, hogy csak az értékeit vagy csak a hibáit látom? Már csak azért sem, mert egy valamennyire is integrált személyiségben – jól megfigyelhetően – ezek egy töről fakadnak: egyik a másikat hitelesíti.

Ahogy gyógyító orvosként szüntelenül szembesülök azzal a leegyszerűsítéssel, mely a betegben szervrendszeri és működési bajokat lát csupán és érthető ismeretekkel akar diagnosztizálni, korrigálni, úgy riaszt a másik ember megismerésében és még inkább megítélésében a feltrancsrozott vagy feltrancsrozható ember képzete.

Az emberismeretnek van egy-két minimumkövetelménye. Csak torz képet kaphatunk, ha nincs bennünk készlet a másik ember felé fordulására. Ez egy kis érdeklődő izgalom nélkül nem megy, a másik ember tisztelete nélkül pedig biztos félremegy. Az egész ember együttlátásának igénye nélkül előkerül ama trancsrozás. Hacsak ezt a minimumigényt megkívánánk magunktól, más lenne egész közéleti kultúránk, de lehet, hogy más lenne a „magyar élet”.

Ezek előrebocsátása után kijelentem, hogy én jól ismerem Csoóri Sándort. Nemcsak azért, mert több, mint negyven éve ismerem, hanem mert megismertem sokrétű kapcsolatrendszerét, miliójét, szüleit, testvérét, a zámolyi szülői házat, családját, barátait, szerelmeit. Láttam őt súlyos betegen, krízishelyzetekben; létezési és művészi válságban, fenyegetettségben, nehéz életvezetési és morális döntésekben: egyszerűen nem egy „szép barátság” rituáléjában.

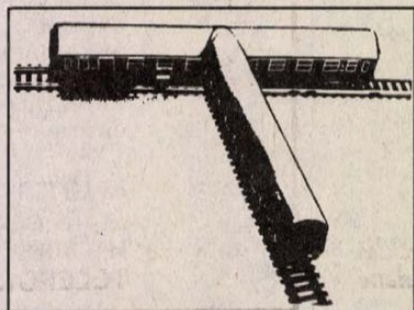
Mikor 22 éves korában a budakeszi szanatóriumban megismertem, súlyos beteg volt. Ez elvágtá továbbtanulásának, de egyáltalán munkavégzésének lehetőségét. A helyzet szinte predestinálta kapcsolati szerepeinket. Ez az orvos-beteg kiosztott szerepe, a tíz évvel idősebb, családós, már sokat megélt támogató barát meglehetősen féldoldas viszonya lehetett volna. Ha most előveszem 1952-53-ban már Zámolyról írt leveleit, ezt a kultúra-, szeretet-, szerelmeihez, szellemi kapcsolatokat kereső, a paraszti tisztességben nevelkedett fiú – szinte természetesnek vette. Most kettőnk történetét végiggondolva úgy látom, ha ezt a szokványos kapcsolati modellt konzerválom, biztos többet tudtam volna neki segíteni korai életvezetésében – egyszerűen mert egy ilyen féldoldas viszony több „tanácsadói” intervencióra ad lehetőséget az orvosnak, az idősebbnek, a tapasztaltabbnak. Csak hogy személyisége népmesei varázssá válna valósággal belerobbant élettembe. – Mert a „zsidó narodnyik” 1951-ben már mindkét oldalról megkapta a magáért. – De legalább megbizonyosodtam, hogy nemcsak a háborút, az elhurcolást, a koncentrációs táborba kerülést, hanem azt is – ami mindennél rosszabb – mikor az embert igazában, legjobb hitében verik meg.

A másfajta indítás, a más gyökerű, de azonos elkötelezettségünk mellett – eszmélésünk, a valósággal szembesítő ébredésünk egybeesett, hamar szinkronba került. Egyszerűen hamar vége lett a „féldoldas” viszonyoknak. Abban az időben, mikor szülő-gyermek, férj-

feleség félve mondta el kételyeit – mi nagyon hamar és szinte észrevétlenül – teljes nyíltsággal tudunk beszélni, együttgondolkodni.

Hamarosan megismertem Sanyi szüleit, nővérét. A sajátos, meleg és ugyanakkor tiszteletteljes viszony számomra sok paraszti betegem révén már ismerős volt. A parasztemberek bizalma, ragaszkodása a „jó zsidó orvos” iránt benne volt ebben a kapcsolatban is. Sanyival való tegeződésem szokatlannak érezték – soha más képp, mint doktor úrnak nem szólítottak – kapcsolatunk mégis családiassá vált. Legközelebbi nyáron fiam már Zámolyon nyaralt. Alig várta az óvodai, majd az iskolai év végét és ha tőle függött, az egész nyarat Zámolyon töltötte. Nagyon szerette Csoóri bácsit, ami persze a lovát, a tehenét, a szekérét, a mezőre, a szőlőbe járást a ház körüli aprójószágot is jelentette. Egyszer Csoóri bácsi elmondta, hogy annyira szereti ezt az eleven kölyköt, hogy ha kell, el is nadrágozza. Utoljára 1979-ben, a fehérvári kórházban látogattam meg. Előzvegyülve, 80 évesen is dolgozott, kaszájával megsértette munkájától kérges tenyerét. Szepiszben halt meg (az életnek és a halálnak egyaránt van szimbolikája). Nagyon beteg volt, de panaszáról fiamra terelte a szót, és büszkén mondta, hogy fiam Amerikából is írt neki. Sanyival előkerestette a levelet, amit levéltárcajában, a személyi igazolványában őrzött.

Sanyit nem lehet igazán érteni szülei ismerete nélkül. A család meghatározó egyénisége Csoóri néni volt. Mikor megismertem, még nem volt öregasszony, de én másképp nem láttam,

TRAVEL BY
T-CARRIAGE
UTAZZON
T-KOCSIVAL

PERNECZKY GÉZA RAJZA

mint sötét ruhában, sötét fejkendővel (Anyám fekete rózsá!). Egész lénye azt az érzetet keltette, hogy nem egy család, hanem az egész falu felettes enje, mint ahogy ítéleteiben nemcsak a maga, hanem a falusi közösség véleményét interpretálta. Próbáltam elindulni a kálvinista paraszti szigorú etikájából, morális tartásából. De ez leegyszerűsítés. Ennek megfejtéséhez Lorca kellene és nem véletlenül jut eszembe a drámairó. Hiszen Juliska néni ellenpontja Sanyi bácsi, szelid szeretetével, játékoságra, oldottságra teremtett beszélő kedvével – amibe a huncutság is belefért – ugyancsak jelen volt a családban.

*

No de nem családregényt írok, nem is barátságunk történetét. Csak Csoóri Sándor megértését akarom és ezen keresztül az igazságot egy kifordított

Dreyfuss-ügyben.

A háború után, a tengernyi szenvedés után, mint a vulkán mélyéből kincseket dobott fel a visszafajtott, a kiszabadult erő. A nemzeti és földosztó bizottságok okos parasztjaira, az üzemi bizottságok, munkástanácsok névtelenségbe süllyesztett figuráira, de leginkább a „fényes szellők” nemzedékének ezreire, a Györffy és a népi kollégistákra emlékezem. A paraszti világból feljött tehetségekre, a már halott barátainkra.

Azután a zsidóüldözést túlélt, itthon maradt, tanulni vágyó, sok tehetséges zsidó fiatal, akik az egyetemi mozgalmakban is kitűntek aktivitásukkal, tanulmányi eredményeikkel, akikből sok kiváló orvos, bölcsész, vegyész, matematikus került ki. – Mert itt mindig kinőtt a fű: a sok-sok érték, tehetség. Talán azért lehetett és lehet nálunk olyan pazarlóan bánni velük.

Mikor Csoóri és a vele egykorúak, mint Sára Sándor, Kósa Ferenc már feltűnt az ő vitorláikat már nem duzzasztotta a közéleti szél. Nekik már a létezés problémáival kellett küzdeniük.

Hányszor akarták Csoórit befogni, befogni, de hűsége a paraszti világhoz, erkölcsisége, tudásvágya megvédte. 1953-ban még nem olvadt, talán csak az olvadást reméltük, mikor Sanyi már ott van az önmagukkal is vívódó baloldali ellenzékiek közt, az urbanus, ha úgy tetszik zsidó írók, újságírók, értelmiségiek közt, mert akkor még nem azt néztük, ki honnan jön, hanem ki merre tart.

Losonczy Géza révén kapcsolódunk a Nagy Imrerekhez, az új kormányprogramhoz. Innen már egyenes az út 1956-hoz, a megtorláshoz, a kádári konszolidációs évek csabításában az egyre elnehezülő önmegtartáshoz. Az Írószövetség, Monor, Lakitelek...

Az amnesztia utáni években két mesterét ismertem a nemzeti egyetértés kovácsolásának. Donáth Ferencet és Csoóri Sándort. Monort is ők hozták össze. A népi-urbanus, a nemzeti és radikális ellenzék, leegyszerűsítve a keresztény-zsidó megosztottság enyhítéséért, felszámolni akarásáért, kevesen tettek annyit és olyan tudatosan, mint ők. Donáth a Márciusi Front eszméin felnőtt politikus volt, kiváló taktikai érzékkel. Sanyi nem taktikázott, csak egyszerűen szerette az embereket, barátait. Az urbanusokat, Mészölyt, Konrádot, Déryt, Zelket, Eörsit, Haraszi Sándort, Hanák Pétert és sokakat, nem egyneműen, hanem értékük szerint, amint Illyést, Németh Lászlót, Veres Pétert, Tamásit is. Sanyi állandóan nyomás alatt élt, két malomkö közt őrlődött. Mert a két szekértábor azért megmaradt.

Fül- és szemtanúja voltam sok-sok beszélgetésnek, vitának, sértődéseknek, vívódásnak. Csak egy-kettőt idézek fel. Haraszi Miklós a Darabér miatt bíróság elé került. Andrassy Katinka, Rajk Júlia mellett Sanyi ment el mentő tanúnak. Egyik „népi” barátja felhívta telefonon. Valamit mondott, hogy nincs jobb dolog, mint zsidóként viszed bőrdórt a vásárra. Sanyitól ritkán hallottam trágár kifejezést, de csúnyán elküldte. Majd felém fordulva mondta nekem: nem elég, hogy buta, de még részeg is.

Egy másik emlékem. Sanyi aláírta a cseh Chartát. Valami tervet főztünk éppen Pozsgaynál, szóval rossz volt az időzítés. Ezt megmondtam Sanyinak. Te tudod mennyire kedvelem Eörsi Pistát. Ha ő eljön ezért hozzám, el tudod képzelni, hogy én kitérjek az aláírás elől?

Nemsokára jött fentről a telefon. Jó az magának, hogy 28 zsidónak maga a

Mondatok a Szerkesztőhöz

A „Csoóri-ügy” parazsa bármikor felszítható. Egyre rosszabbul tűröm saját hallgatásom, már az érintett beavatkozásának „zűléstelen-sége” sem tart vissza. Írtam. De írással – most úgy érzem, nem segítettem, ha ugyan nem ártok. Barátomat igazságtalanul megvádolják. Mentő tanúnak jelentkezem, de a szigorú bíró előtt – ez a nyilvánosság – csak azt dadogom: az én barátom nem lehet bűnös, mert az én barátom jó ember, különben is szeretem. Ennyi az írással racionális magva. Lehangoltságom, elégedetlenségem önmagammal szemben teljes; mikor a július 25-diki Népszabadságban megjelenik Fejtő Ferenc nyílt levele – fellélegzem. Második éve erre a hangra, ilyen kritikára vártam makacsul reménykedve. Ez segítség! Csak ehhez ilyen tárgyi tudás, a magyar kultúrának, nemcsak odaadó szeretete, de ilyen mélységű ismerete is szükségeltetik. Ettől a hangtól már az emberi tisztesség, az európai vitastílus, a közéleti kultúra itthoni és mostani krízisében is enyhület remélhető.

Egy pont, ahol kapcsolódhat írássom: „a dolgot nem elég gondolatilag, hanem történelmileg kell végiggondolni” ért egyet Fejtő és Csoóri. – Csoóri mondta: „...bár kétlem, hogy a történelmi áttekintésben” nemcsak a ráció, az okosság a fontos, hanem más is. Fejtő kérdése: „Vajon mi az a más? – Úgy érzem az én megszólalásom ezt a homályos „más”-t példázhatja.

L. L.

„dísztője”. Sanyi szelíden válaszolt; nahát, milyen precízen tartja számon, ki zsidó, ki nem. Sanyi tiszta szívvel szerette zsidó barátait, örült értékeiknek, teljesítményüknek. Igényesen kritizált is. Nemegyszer hallottam tőle társaságban is: mennyi művészi, tudományos értéket adtak a magyar kultúrának a zsidók. Mennyi jó érzéssel emlegette az elszakított területeken a magyarsággal szolidarizáló zsidókat, vagy az emigráltak emberi, kulturális kötődését. Egyszer azt mondta körünkben: ha a maradék magyar zsidóság elhagyná az országot, az súlyos csapás lenne a magyarságra.

És én most higgyem el bárkinek, hogy Csoóri Sándor antiszemita. Ezt én akkor sem hinném el, ha ő maga mondaná. Nem hiszem el, mert ez lehetetlen. Aki kicsit is ismeri az antiszemitizmus pszichopatológiáját és kicsit is ismeri Csoórit, annak nem nehéz bebizonyítani a vád lehetetlenségét. Csoóri – szándékosan primitíven fogalmazok – utolsó sejtjéig jó ember, szelíd, agresszív-gyűlöletmentes jó ember. Nem tud közömbös lenni a másik ember iránt, átéli mások baját, mások sérelmét. Ösztönösen szolidarizál a szegényekkel, a diszkrimináltakal. Kevés olyan magyar értelmiséget ismerek, aki annyira átérzi a cigányság helyzetét. Jól tudja, hogy a magyarság demokratikus fejlődésének egyik próbaköve a cigánysággal együttélésünk ügye. A szavazatlósó pártok sem tudják majd megkerülni a színvonalát. Csoóri azért szereti a cigányokat, mert jó érzékkel ismeri fel értékeiket, tehetségüket még töredékükben, sajátosságaikban, ellentmondásaikban, másságukban is. Volt, aki úgy gondolta, hogy ez azért van, mert maga is cigány vagy cigány származék (neve is kinézete után is mondták már).

*

Mi történt itt? Mi történt Csoórral a fordulat után? Jobbra toldott? Ebben van igazság, de ez nemcsak a magyar, hanem az európai népek százmillióira is mondható a szocialista baloldal bukása után. – Lehet úgy skatulyázni valakit, leírni egy olyan út után, egy olyan *organikus* fejlődést követő változás után (szándékosan kölcsönzöm az organikus szót, mert ez is gúnyolódás tárgya lett). Hogyan történhetett ez? Legalább két fő okot látok. Társadalmunk felkészületlensége a demokráciára, a pártoskodásra, a demokratikus közéletre és magatartásra. Ezt történelmünk, a diktatúra évtizedei érthetővé teszik. Én is azt hittem, hogy Csoórinak sok igaz barátja van és akik ismerik, érdeme szerint tényleg szeretik. Tévedtem. Hacsak fele annyit belülről (nem taktikai átmenetiségből) jövő kötődéssel lettek

volna iránta és sorsa iránt, mint ő volt másokkal szemben – ez nem történhetett volna meg. Félreértés ne essék: mindkét táborban lévő barátairól beszéltek, az egykori radikális és a népi ellenzékbeli barátairól. A pártérdek szerint elindult vadászat forgatókönyve kiszámítható. Nem nyulakra, hanem nagyvadakra érdemes löni, olyanokra, mint Csoóri, Pozsgay. De a „saját” táborbeli barátok sem voltak jobbák Csoórral. Újra és újra zászlónak akarták. Nem a nemzetet, hanem egy pártot erősítő, hiteles névre volt szükségük. Barátai nem érzékelték az elmúlt évtizedben ránehezülő, egyre fokozódó közéleti terheit, amelyek csaknem agyonnyomták az író, a költőt, az önépítő ember elemi szükségletének sem hagyva időt. Ez előtt nem lehetett kitérni akkor. De a fordulat után nem az lett volna méltányos, hogy törődjenek most már vele is? Ehelyett még napi, politikai, reprezentatív, protokolláris feladatokat is rászórtak. Még csak azt sem mondhatták, hogy néma maradt. Tudom hány-szor kérte „barátait”, hagyjanak lélegzetvételi időt. Tudtuk, ő is érezte, hogy összegyűjtött erkölcsi tőkét arra kellett volna fordítsa, amiben addig is legjobb formáját futotta; gondolataival, írásaival kellett volna a nemzeti összefogás, a morális megújulás erősítésén munkálkodnia. Csoóri hibája: nem tudott ellenállni, nemet mondani, mert jó ember, mert hagyja magát ráncigálni, elsodorni, aprópénzre váltani. Csoórinak nemhogy támadó, de védelmi fegyverei sem voltak. Hiába húzta ki délelőttként telefonját...

Ma már sokan tudjuk, mi volt a Holdvilágban írt mondatok közvetlen előzménye. A barátokban való csalódottság, elkeseredés és indulat szerencsétlen mondatokat szült. De egy-két mondat nyomosabb lehet, mint évtizedes helytállás?

Nem volt szerencsés a válaszában engem illető mondata sem, melyben a „jó zsidók” közt sorolt. Azt kibírtam, hogy ez gúny, élcélődés tárgyává tett. Azt már nehezebben viseltem, hogy szétesett az a baráti, az összetartozást erősítő együttgondolkodó kör, melyet Monorról hazajövet Donáth Ferivel határozottunk el és mely évekig tartotta magát.

*

Befejezésül: azt kívánom a sokat szenvedett magyar zsidó testvéreimnek, hogy soha ne legyen nagyobb elenségük Csoóri Sándornál. Közös barátainkat, akik elfordultak Sanyitól, vagy befagyasztották barátságukat, ugyanazzal a makacs szeretettel újra és újra kérdelem: kinek használt ez?

Göd, 1992. július